

A Janus-arcú csillag költője

Az eltűnt idő nyomában, vagy a soha el nem tűnő fájdalmak, emlékezések, tudatból soha ki nem törölhető szenvedések mai életének a feltárása? Vagy egy állandóan folytatódó, valóban nagybetűs Mult jelenvalóságának az énekeit olvasgattam ebben a vékony versfüzetben? Nem igazolni akarom a költőt, hanem megérteni és elemezni. Mert Debreczeni József nem az a költő, akit igazolni kell, verseiben eléggé megmutatta arcát és mind azt, ami benne lakik. Nem vádolni akarom, hogy miért írt így és nem másképp. Nem tehetem. Őszinte ember lírája az övé, őszintén vall magáról. Nem a mai életet akarom ellentétbe helyezni a költő Mával álcázott Mutjával szemben, hanem úgy fogom fel, már a priori, mint azt a költő tette: a multat veszem a legmaibb, e perci valóságnak és nemcsak írásom anyagához jutottam el, hanem e tanulmány tárgyát is eleve elhatároltam minden más problémától. Debreczeni József a Multnak a költője, egy olyan multé, amely csak az ő költői bányája és a megszületett verseken túl, életének mindennapi valósága is hiszen ez teszi Debreczenit annyira különállóvá, egyedülivé és egyénivé költőink között és a költészete ezért tart számot külön helyre a vajdasági magyarság irodalmában. Különös élményűek hidegen sziporkázó versei, nekünk szokatlanok és életünktől távoliak is, immár soha vissza nem térők, a versek nem aktuálisak a szó köznapi értelmében. De vajjon az igazán emberi szenvedés, az igazi emberi öröm, bánat, szerelem, sírás és nevetés nem aktuális-e még ma is? Antigone, Romeo, Hamlet, Faust, Ádám nem mindennapi hősünk-e, íróik nem mindennapos olvasmányaink? Debreczeni verseiben ez az időntúli aktualitás az uralkodó élménymatéria, és talán azért van, hogy oly kevéssé értettük meg és értékeltük őket. A levésben a multat élni és a mult eseményeit a jelen élményeiként kezelni, tragikus költői sors, és ki tagadhatja meg Debreczenitől három mély könyve után a szenvedést?

A Szenvedés költészete a Debreczenié és versei a kinnak, az emberi nyomorúságnak a zsolozsmái. Egyik versében Lótót emlegeti; fél, hogy kővé válik, ha visszanez, miként a bibliai, és nem veszi észre, hogy éppen fordítva van, a nagyon szép költői képe sánta. Lót ő, aki nem tudja elfordítani szemait a multtól, a mult élet szenvedéseitől, mert ha elfordítaná, megszűnne élni, és költészete is, mint olyan, nem létezne többé. Költészetének általános elemeit a Hideg Krematórium témakörébe tartozó élmények jelentik, olyanok, melyek erős lírai akcentusukkal nem kerülhettek egy prózai, sőt, dokumentum-kötet részeként a nagy műbe, amelyet szerzőjük Auschwitz regényének nevezett. De ezek a versek azért éppen úgy idetartoznak a prózai kötet jobb magyarázataiként, mint ahogyan a Tündöklő táj tündöklő versei is. És ez adja meg alaptónusát minden írásának. A haláltábor különös emberfajtaát teremtett és Debre-

czeni egész sorát rajzolja meg az ilyeneknek, de a legplasztikusabb kép mégis az, amit a szerző arcéle rejt írásában. Őt a tábor a szenvedés örökös átélőjévé, folytonos megújítójává tette. Érzékeny lélek Debreczeni József és idegrendszerébe annyira befészkelte magát ez a tíz év előtti tragikusan rettenetes élménytömeg, hogy másra gondolni már lassan sem módja sem ideje nem lesz és mindenben és mindenhol csak a lényébe rögződött borzalmakról kell beszélnie. Sysiphusa ő a romlott, fasizmussal áthatott kapitalista kor élményeinek, amelyekből nincs kiút a számára. És a kapitalista kor áldozata a volt fénykor nagy hőstét, Robinzont találja szimbólumként alkalmazni. Milyen keserű ízt kap ez a töretlen hős, gyermekkorunk kedves kalandora a debreczeni-i versben:

Mit is tehetnék? Magam maradtam kénytelen-bátran,
Hagymázt s csomát kiálltam, sarumon vádló vér nyoma.
Edényem magam égetem most, magam verem le sátram,
Zilált hajótörött, dült évek rongy Robinsona.

Igen, itt van az egész Debreczeni élményvilág. A szenvedés magányossá tette és bár gyilkos kór pusztította testét és fertőzte lelkét, ártatlanul legyilkoltak véréért hordja vádlón, ő, a megmaradt. Egyedül van. Robinson. De egyedül is kellett maradnia. A költőt eleve erre rendelte sorsa és lelki alkata. A második világháború borzalmas találmánya, a hideg krematórium mindent eltávolított tőle; kedvest, barátot, a mult naplóját és a jövőndő irányítóját; egyedül és meztelenül áll a költő és csak egy van vele: a szenvedés, és a kiúttalanság. Milyen megható Debreczeni viaskodása „tengapelőtti“ lényével! Penelopéi munka ez, vagy a Danai-dáké. Az örök leszámolás, felszámolás emlékeit írja meg, egy önkörébe zárt szenvedés vallomásai ezek a versek, olyan emberé, akinek a szemében még mindig a nagybetűs Mult nagy M-je himbálódzik, és akinek a jelen valami parány, idegen, másodlagos. Igaz, új ember kell az új valósághoz, de Debreczenibe annyira belegyökerezett ez a szenvedés, hogy tudatából nem tudja kiirtani. Nem én voltam! — kiáltja. Egy rettenetes mult kiált, és ha megdöbbenve, érző szívvel állunk meg ez élő, vonagló, a mult valóságától megvakított Oedipos előtt, meg kell őt értenünk.

Debreczeni József költészetének megértéséhez nem elegendő csupán a társadalom vizsgálata, nála, mint József Attila esetében is, a lelkialkat tanulmányozása elengedhetetlen. Mert nem csak ő volt a szenvedések részese de csak ő reagált rá ennyire érzékenyen, szinte mánikusán. Mert nem társadalmi eredetű az a mód, ahogyan például a kiúttalanságból kiutat keres, véres saruban, iránytű nélkül; itt a lelkialkat és a lelkiélet is közre játszott és talán az zárta el a hideg krematóriumból a legfontosabb kivezető utat. A kulcsot ennek a kérdésnek a megoldásához maga adta kezünkbe első könyvében, a Hideg Krematóriumban. Nem lesz érdektelen, ha ezen a helyen röviden is, de idézzük annak a könyvnek Debreczenitét. Egész műve a kis emberről szól, aki csak akkor ébred tudatára, hogy feje felett ég a ház, amikor már a füst fojtogatja. A társadalommal való találkozás nagy tragédiáját fokozta még a helynek a borzalma is. Auschwitz a rémületet annyira felfokozta, annyira egyedülivé tette, hogy valóban másra igazán nem jut és nem is juthat hely a tudatban. Debreczenit a sors tette prófétává és az érzékenysége. A kis ember lelkivilágát örökítette meg, akit nem érdekelt azelőtt sem a mult, sem a jövő. Auschwitz után tudatosította a multat és annyira hatott, hogy a jövőbe vezető út térképét is kiütötte a lázasan kapaszkodó kézből. És ezeknek az embereknek a tudatában Auschwitz jelenti az élmények

központi tengelyét. Minden vele kapta meg az igazi távlatát. Ekkor kapott értelmet a mult nyugalma is, és ezekkel az első igazán nagy, rettenetes élményekkel nyert a jövő is értelmetlenséget. Az elveszett Mult megkapta értelmét és elenyészett a nagy fürgetegben, a jövőre meg már nincs idő gondolni és nem is lehet. A társadalmi lecke nagyobb volt, mint a tanulók lelkének befogadóképessége. De kiutat találni kell, keresni kell, mert az élet ezt parancsolja. És Debreczeni talált is, a felerősített szenvedések énekeséhez méltó kiutat: a halált.

Debreczeni halálélménye nem a fiatalság szentimentalizmusa, nem a Wertheré és Adyé sem, tehát nem társadalmi. Az egyéniségéből erednek ezek a szép és annyi tragikumot tartalmazó világgal való versleszámolások. Szeret a halál gondolatával eljátszogatni — hímezi, szépíti ezt az érzést és végrendelkezik. A verseknek megvannak a belső összefüggései, a halál nem zavarja a Debreczeni versek belső harmóniáját. Feltette a kérdést, és a kérdésfeltevéshez mérten felelt is rá. És ha csak a verseket nézzük, jogos is rá az ilyen felelet. Szenvedés, borzalom, a jellenné vált mult, amelytől nem lehet megszabadulni, amely feledteti a jellent és a cselekvésvágyat, feledtet asszonyt (és ha él is az asszony emléke, csak újabb körét nyitja meg a rettenetes emlékezésnek), és feledteti az emberiség mai életét is. A halál már benne van a multban is, mint kész megoldás, nem kell messzire mennie a költőnek érte. A szenvedések a halál árnyékában borították be egész valóját a füstölgő ember-kemencék közelében, nézve a gázhalálra ítélték hosszú sorát. Itt és ekkor készítettek a modern Apokalypsis lovasai maguknak szálást a költő tudatában. A halál benne éppen úgy él, mint az a borzalmas ezerkilencszáznegyvennégyes auschwitzzi esztendő. És az idő megszépítő messzesége a multtal való mánikus perlekedésből a halálrakészülődés csendes rezignációját váltotta ki a költőből. — Debreczeni feladta a harcot, számára az egyetlen lehetséges útra lépett és halálversei a mult győzelmes himnuszai a jelen valósága felett. És itt van a verseken túli költő-tragédia gyökere. Mert Debreczeni is tudja ezt a tragédiát, de nem tud kilépni a bűvöletből. Érzi, hogy egyedül maradt bajaival és a társadalom sem olvassa már e verseket megértéssel és lelkesedéssel, talán mert nem szívesen emlékezik, talán már távoli tőle mind ez. Új gondok, új problémák, új feladatok és új élmények zárják el az olvasót Debreczenitől. A költőnek a halál a menedéke, a társadalomnak meg, amelyben ír és énekel, és amely ezeket a verseket olvassa: az élet. Így jutott Debreczeni a nagy feladatok és a nagy kérdések útvesztőjébe.

Debreczeni versei időn túli költemények, de nem egyéneken túliak is. Ebben több mozzanat is közrejátszott. Amiről ír, nem volt társadalmi élményünk, csak mint emberi dokumentum volt közel hozzánk, ahogyan meg énekel, annyira a Debreczeni Józsefé és szinte következetesen, sohasem a társadalomé. Artisztikus költő ő, aki már nemcsak képeket, hasonlatokat mérlegel, hanem eljut a szavak anatómiájához is, immár a hangokat is leméri lebegő ízlésmérlegén, mint valamikor Kosztolányi tette. Nagyon vigyáz a tökéletességre és örködik a vers verssétevő elemei felett. Tudós költő, aki azonban nem tudott eljutni a babitsi, stefangeorgi magasságokba, hogy példás tudóssággal kiválasztott érzés és élmény nagy versként zengjen, forrjon, és sisteregjen. Szublimál, sokszor legmegrázóbb versei is szenvtelennek tűnnek. Úgy beszél, olyan hidegen és kimérten önemberi tragédiájáról, mint akinek a legkevesebb köze van az ott elmondottakhoz. (Vagy csak kimért és hideg versei teszik ezt?). Annyira eltávolította magától élményeit, hogy úgy faragja, formálja őket, mint a szobrász a márványt; pedig itt saját húsát vési és vérért csapolja. Ez a

diszsonancia igen zavaró nagyon sok versében. Érdekes, hogy több versét éppen a versnek szentelte, talán, mert maga is érezte ezt az eltérést élmény és kifejezés között;

Akit a szó, mint pestis éget,
Önhevéen érzi ezt a testiséget. . .

Így énekel egyik versében és az adott pillanatban igaza is van, de az ő versei nem borítják be az embert a szenvedések, indulatok lázával, nem forrázza, nem égeti meg az olvasót a költőnek önhevében fogant testisége; — a vers. Inkább jég, amely egy pillanatra, míg hozzáérünk, süt, de aztán fagyaszt. Debreczeni versei nemcsak a széles mosolyt fagyasztják az ember arcára, hanem néha (nem minden esetben) az érző szánakozást is. Impassibilé; szenttelen ez a költészet és a versek formai elemei alapján; tán maga a költő is érzéketlen saját szenvedései iránt, És mind ez a hidegségnek, pontosságának, kimértségnek a szivárványjátéka a kifejezésben. Mert valóban ellentmondás van a tartalom megrázó volta és a kifejezés hidegsége a költő témája és az őt hallgatók élményei között. Debreczeni versei nem nagy versek, ahol az egyik hiányát pótolja a másik lenyűgöző volta és nagyszerűsége, de jó versek, ahol ezek a kettősségek bántóak és kirívóak. Az egész debreczeni-i életmű egységes, megvan a maga belső harmóniája, azonban a mű egysége és társadalmunk és irodalmunk érzés- és gondolatvilága között hatalmasak az ellentmondások. A Tündöklő táj versei forradalmat jelentettek megjelenésük idején, témájukkal és formájukkal, ma ugyan az a hang már majdnem anachronizmus, egyhelyben tipegés. Babits a második ének problémájáról hosszú és szép költeményt írt. Debreczeninek nem sikerült második kötetében elérnie az elsőnek szépségét és érzésgazdagságát. Két-három szép verssel gazdagodtunk ugyan, de azok nem enyhíthetik minden szeretetünk és megbecsülésünk ellenére sem csalódásunkat.

A kibeszélés egy fajtája a gyógyulásnak. És milyen szép társadalmunktól, hogy helyt ad a költőnek és meghallgatja panaszát. Mert a valóban emberi társadalom ilyen. Egy ember vergődik, szenved és önkínjában fuldokol, és az módot ad rá, lehetőséget teremt, hogy az az ember, mert művész, mert költő, elmondhassa országnak világnak baját. Értjük a költőt minden ellenkezésünk dacára is, szívesen olvassuk és néhány verse nyomán mélyen át is érezzük tragikumát, de azt mondjuk az est égét néző költőnek, aki elkészült már az útra, beszélve cifra ládáját és eldobálva, vagy elveszítve minden lényegest és fölöslegest: a vacsoracsillag a hajnalcsillaga is. „A semmiből jövet“ az igazi boldog élet felé menve, friss hajnalokban érdemes feltekinteni e Ianus-arcú csillagra, amely hirdette a Nap jöttét oly fényes ott a keleti égen.

B o r i I m r e